

הצפירה (1823/4) בעריכת מאיר הלוי לטריס

"הוא המאסף החדש לבני ישראל"

משה פלאי

המשכילים המשוטטים לבקש דעת". אף המבוגרים שאולי לא קיבלו חינוך מתאים יכולים עתה לפחות לדאוג לחינוך ילדיהם ברוח ההשכלה בשכירת מורים, "לחנכם בידיעות מועילות", ובד בבד ללמדם "דרך הקודש, להגות בתורת ה' ודברי נביאיו על צד היותר טוב, להבין משל ומליצה, מוסר ומשרים". כך הם יכירו ויידעו את "שפת עבר המסלֵאָה". העורך צופה משימה חשובה בפנייתו אל בני הנעורים "להעיר בלבבם האהבה אל לשון הקדש", משתי סיבות עיקריות: האחת, זו הלשון שבה כתובים התורה והנביאים, "הקושרים אותנו בה' אלהינו ביתרי אהבה ואמונה", והשנייה "גם מצד יקרת עשתונותיה", דהיינו ערפה הרוחני והאסתטי (עמ' VI). הנימה הנשמעת מדבריו היא מסורתית, אולי בכונת מכוון, לשם רכישת קוראים שאינם משכילים מובהקים. עם זאת אין לבטל את הרושם המסורתי של דבריו. הוא הוציא לאור את הקובץ לשם הפצת ההשכלה ברוח זו בגליציה, ברוסיה ובפולין. לטריס מרגיש צורך להסביר לקורא הנחת יסוד המושגות באופיו של כתב עת שהוא קובץ, שיש בו עניינים רבים ושונים, כלומר קובץ מגווני, ואת התועלת הנובעת מפרסום מעין זה. הגיוון בנושאים, לדעתו, "יתן מרגוע ומעדנים לנפש הקורא", בניגוד לספר הדן בנושא אחד. הקוראים, שהם שונים בנטייתיהם ובאינטרסים שלהם, ימצאו בקובץ מגוון את המתאים להם: שירים "ואמרי שפר" שיוכלו ליהנות מהם באופן אסתטי, וכן נושאים שונים על מאורעות הימים או ביוגרפיות, דברי מוסר או מאמרים פולמיים נגד "הכסילות אשר במחשכים תשב". באופן זה יוכל הקובץ לעניין מספר רב של קוראים. לדבריו, כך נהגו המשכילים הראשונים שערכו את המאסף ובעקבותיהם הולך גם הוא (עמ' VII).

בהמשך מסביר לטריס את השם הצפירה שנתן לכתב העת. הקובץ מציין את השחר הבוקע – מסמלי ההשכלה המובהקים "גם בארץ הזאת", והוא "אור האמת והחכמה". אור ההשכלה הגיע גם למקומם "בחסד עליון", הוא מציין, ומכריז בפתוס "ויהי אור לבני ישראל!" – פרפרזה על הפסוק בשמות י', 23 (עמ' VIII). הוא מונה את תוכן הקובץ לפי מדוריו השונים: (א) "שיר ומליצה [...] על דרך חדש, נאה ומתוקן", על פי האסתטיקה החדשה שהנהיגה ההשכלה בעקבות ספרות הנאורות. החידוש יכול להיות מצד "הרעיון

בעת שבכורי העתים, כתב העת של ההשכלה בגליציה ובאיטליה, יצא לאור בווינה בשנתו הרביעית (תקפ"ד, 1823), הוציא מאיר הלוי לעטעריס (1800-1871) כתב עת חדש בשם הצפירה.¹ קודם לכן פרסם לטריס עיבודי שירים מאת שילר בשני הכרכים הראשונים של בכורי העתים, וב-1822 הוציא לאור ספר שירים בשם דברי שיר, ששיר מתוכו פרסם בכרך ד של בכורי העתים.² כתב העת נועד, לפי כיתוב השער, להיות "המאסף החדש", דהיינו המשך לכתב העת המשכילי הראשון, המאסף (1783-1811), שיצא בגרמניה ושהשפעתו ניכרת על כתבי העת שבאו אחריו. העורך התעלם מכתב העת בכורי העתים שבו השתתף, כאמור, והיה בקשר עם עורכו, שלום הכהן, בשנים שבהן שהה בווינה, 1820-1822.³ הצפירה לא נועד לכאורה להתחרות בכורי העתים כי, לפי השער, כתב העת היה מיועד "לבני ישראל היושבים בארצות גאליציען פולין ורוסיה", ולא רק בגליציה. בשער צוין כי זו "חוברת ראשונה", אך לא יצאו לאור חוברות נוספות. בתחתית השער נדפס מוטו משמעותי המתאר את אור ההשכלה ההולך ומתגבר, "וארח צדיקים כאור נוגה, / הולך ואור עד-נכון היום (משלי ד, 18)".

לטריס הזכיר את הוצאת הצפירה בחפז בויכרונותיו, זכרון בספר, מבלי להתעכב על הרקע ההוצאתי, אך ציין את הפרסום כאחד מספריו שהופיעו באותן שנים.⁴ אולם פרטים חשובים נמסרו בהקדשה לחוברת שנתן לטריס כעבור שנים למשה שטיינשניידר, וממנה אנו למדים על מספר העותקים (שמונים) שבהם נדפס כתב העת הצפירה וכן זיהוי כמה ממחברי המאמרים ששמום לא נדפס בחוברת. לטריס גם תיקן את מקום הדפוס; בשער נדפס Leipzig, ואילו לטריס דיווח כי החוברת נדפסה בדפוסו של אביו בז'ולקוואה.⁵

מאמר העורך

את החוברת פותח מאמר העורך, "דבר אל הקורא", ובו מזמין לטריס את הקורא הצעיר להצטרף לקבוצת המשכילים, ומסביר את הסיבה להוצאת כתב עת חדש.⁶ בראש ובראשונה הוא מציין את הימים החדשים בתולדות ההשכלה כתקופה חדשה, שבה הכסילות שוב אינה שולטת בכיפה והמשכילים אינם חוששים עוד להיחשף בציבור ("לא יחבאו עוד

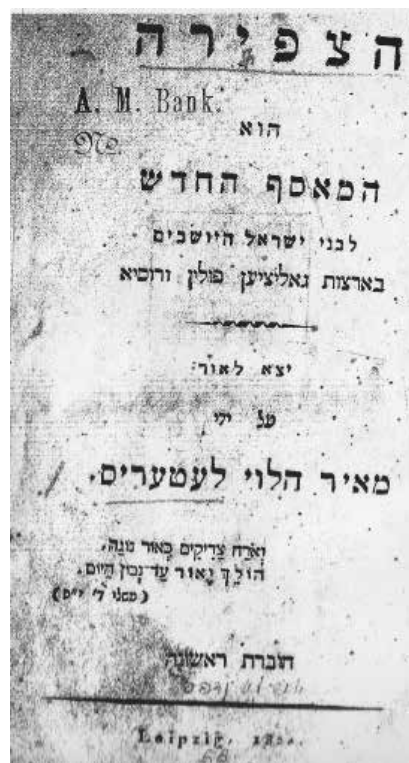
ביוגרפיות של אנשי שם, מאמרי מוסר, ובשורת ספרים חדשים – אלה היו מדורים שנכללו גם בכתבי העת הקודמים. נושא בפני עצמו, שלא הוצהר עד כה בריש גלי, הוא מאמרים המטיפים להסרת מנהגים מושחתים ותופעות שליליות שקנו להם שביטה בין היהודים. כאן ביטא עורך משכילי לראשונה את אחת ממטרות ההשכלה העברית, לאו דווקא את הרדיקלית ביותר (ראו להלן על מיזיס).

המאמר מסתיים בבקשת חותמים וכותבים בלויית רשימת מפיצים בערים שונות באירופה ובהם יעקב שמואל ביק (בברודי), חיים בן דוב גינצבורג (בווינה), בצלאל שטרן (בטרנופול), ויהודה ליב מיזיס (בלמברג), וכן מפיצים באודסה ובאומן.

שירים

אף כי השירים נחשבו למדור מרכזי בהצפירה, נדפסו בכרך הראשון רק שישה שירים, שלושה מהם מאת לטריס. השיר הפותח את החוברת, לאחר מאמר העורך, הוא "יונה הומיה" מאת לטריס.⁸ השיר בן תשעה בתים, שמונה שורות מתחרזות בכל בית, והבית הראשון חוזר בבית השביעי. המשורר מדמה את כנסת ישראל ליונה הומיה, ההומה, "אוי כי עוֹטִיה אָנִי / אָנִי אך נודדת / ממעון חגוי סלעי / הוי! אני יורדת [עמ' ג] / [...] דודי עזובני / עת בי אפו חרה / יען הולכני / שולל, רוח סרה" (עמ' א). היונה מתלוננת על מר גורלה, "אך אנכי גולה / אנה אמצא בית?", ומבקשת, "חמול עלי עזובה / השב לי דודיך / חגוי סלעי שובה / ואחסה בכנפיך" (עמ' ב, ד). הדימוי ליונה מתקשר עם דימוי זה של כנסת ישראל בשיר השירים רבה ובמקומות אחרים.⁹ בבית האחרון נשמע קולו של המשורר: "כן אזני שָׁמְעָה / בלילה יליל־דממה / רגשיה נמלאה / כל נאות אדמה / ועת אזני שומעת / קול יונה הומיה / מאד נפשי יודעת: / בת עמי בוכיה" (עמ' ד).

קלוזנר מעיר כי השיר עשה שם גדול למחברו, וכי נתחברה מנגינה לשיר והיו שרים אותו במקהלות. הוא מדווח כי בבחירתו היו שרים את השיר בכל בית יהודי בעל הכרה, וא"ב בירנבוים פרסם את תווי הנגינה של השיר. את השיר שרו גם בזמננו.¹⁰ לשירו זה, שביטא את רחשי האומה, הייתה איפוא תהודה ציבורית נרחבת בזמנו ומעבר לו. שיר אחר של לטריס הוא אודה, "יראת שדי", על חולשתו של בן אנוש לעומת גדולתו של האל, ועל המתח בין יראת שדי ואהבת האל: "נורא אתה אלהים! אדיר ממצוקי־עולם; / ואני – רפה־כח, אנוש שתום עינים" (עמ' עח).¹¹ בעת איתני הטבע גועשים ומלאך המשחית מתעופף, "עת האדם מלאכת שדי, כליל יופי יתפאר בו/ [...] עת מְפַלְאֹת כחו נהפכו לו לכלי־משחית/ לחבל טוב וצדק להשפיל אמת, רומם שָׁקֶר", כי אז המשורר מלא פחדים, אך "האהבה אשר צוית תתיצב מנגד כרגע; / ונפשי – תָּפָה לרגליך, ובמו פלצות תשפוך שיח! / נאור! לב בשר איך יערב לְקִרְבָּה אליך? / [...] נאור אתה אלהים! אדיר ממצוקי־עולם; / ואני – רפה כח אנוש שתום עינים" (עמ' עט, ההדגשה במקור). המשורר משחק במילה "נורא" בשורה הראשונה, המתייחסת לאלוהים, ומחליפה בשיכול אותיות ב"נָאֹר" בשורה האחרונה, כתאודיציה של בן אנוש על הנהגת העולם הסתומה של האל. אך עם חולשת אנוש ועוורונו להבין את מהלכי הבורא, התיאור של הבריאה הגועשת, של איתני הטבע המאיימים ושל האדם, נזר הבריאה שהפך לכלי משחית – ההוויה הבלתי מובנת אינה מיטיבה לתאר את טובו ואת חסדו של האל. וכרבים ממשוררי ההשכלה בתקופה זו מתמודד המשורר המשכיל עם מהותה של האלוהות.

וההמצאה, דהיינו שימוש בדמיון היוצר תוך שמירה על חוקי הלשון, או "מפאת התלבשות המחשבות" – ארגון ההגות הפיוטית בדרך חדשה ומקורית.

(ב) "מכתבים במליצה פשוטה (פראזא)", הם מאמרים בפרוזה שלשונה מקראית טהורה, כתובה באופן קל וברור. במקרה שהנושא מצריך זאת אפשר להידרש גם למילים ולמליצות תלמודיים, ובלבד שיהיו קלים להבנה ולא קשים כפי שנוהגים מחברים הרוצים להתהדר בדיעותיהם בתלמוד ומחפשים "במזיד מליצות קשות בתלמוד" (עמ' VIII). בקבלו את האידיום התלמודי למסגרת העברית המשכילית צעד לטריס צעד נוסף מעבר לטהורת הלשון המקראית שהייתה מקובלת על המשכילים הראשונים ואף מעבר למשכילים כשלמה פאפנהיים וחיים קסלין, שהיו מוכנים לאמץ גם את לשון המשנה כלשון עברית טהורה.⁷ במדור המאמרים ייכללו נושאים שונים. בראשונה, "1" באורי כתבי קודש [...] 2) תולדות היהודים, ותולדות גדולי ישראל [...] 3) תולדות עם ועם, ותולדות אנשים נפלאים מהעמים אשר עשו להם שם" בין במעשי מופת או "ברשע או בתרמית לב" – "לראות דרכיהם, ולקחת מוסר [...] 4) מוסר השכל", 5) מאמרים המערערים על "המנהגים הנשחתים אשר צמחו בינינו [...] 6) בשורת ספרים חדשים", 7) מאמרים בנושאים חשובים (עמ' IX).

מדורי הקובץ מונחים על ידי המסורת של כתבי העת מאז המאסף ועד בכורי העתים, בשינויים כלשהם. גם כאן השירים הם המדור הראשון במעלה, והעורך מדגיש את הפואטיקה החדשה הנדרשת מן הכותבים. ביאורי פסוקים במקרא, מאמרים בהיסטוריה יהודית וכללית,

בעל ניסיון מהתבוננותו בבני אדם, ובו ביקורת חברתית נוקבת על יחסי אנוש לקויים.

שיר מסוג אחר, שיש בו אופטימיות של אדם צעיר, הוא שירו של חיים בן דוב גינצבורג, "אל הדבורה". בעבר פרסם גינצבורג כמה שירים מקוריים ומעובדים בכורי העתים¹⁵. המשורר מבקש מן הדבורה לעופף "אל יפתי, / אל תמתי / עופי, אל תחתי! / בין שושני שפתותיה, / אף על פרחי לחייה, / נופת אך תמצאיי" (עמ' ע). זה שיר לירי עדין, רצוף אהבה, שדימויו פשוט אך מתוק כצוף.

לטריס פרסם גם שיר של אביו, גרשום לטריס, "למנצח לבני לוי מזמור שיר", שלפי ההערה שמתחת לו הוא "מיסוד על ענין נשגב הנעלם מדעת בני תמותה נתקשו בו כל הנביאים והחכמים מימות עולם עד היום הזה והוא ענין: צדיק ורע לו רשע וטוב לו"¹⁶. הכותב מעיר על הצדק האלוהי, בראותו "צדיקים ילבשו בושת / ורשעים יעטו כבוד" (עמ' פו), ושוטח תפילה, "הטיבה יי למטיבי לכת / ונלווי דרכים יפלו ברשת יכינו: / אהבי יי ילבשו כבוד / ושונאי צדק יעטו קלון" (עמ' פח). ועדיין מהדהדת שאלת הנביא, "מדוע דרך רשעים צלחה" (ירמיהו יב, 1), ללא תשובה. גם שירה זו דתית באופיה ובתפיסת עולמה.

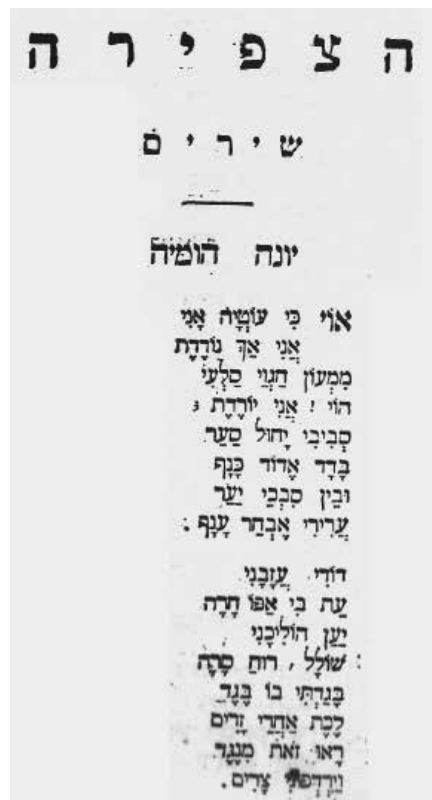
אידיליה

כדוגמת שיר התהילה המתייחס לשירת הטבע, נדפסה אידיליה בפרוזה בשם "רעיון בהיות הבוקר", שהיא עיבוד בעקבות סלומון גסנר (Gessner, 1730-1788), מאת אברהם גולדברג, אף הוא ממשותפי בכורי העתים¹⁷. זו אידיליה המנונית לבורא ולבריאה, סוגה שרווחה בספרות הגרמנית באמצע המאה השמונה-עשרה, ושופרי המאסף בחרו לעבד מתוכה לעברית. שוב ושוב אנו נוכחים בהשפעות מוקדמות אלה על סופרי ההשכלה בשנות העשרים של המאה התשע-עשרה, בעקבות המגמות הללו בהמאסף וגם כתוצאה מן הרוח הדתית בשירה זו. גם באידיליה זו הטבע כולו חוגג וסוגד לאל: "כל הארץ תחוג את הבוקר חג לה" [...]. ותזבח לאדון הבריאה זבח תודה". המעבד העברי נדרש לאזכורי פסוקים, כגון "יעלה אריה מסוככו" (עמ' נא, על פי ירמיהו ד, 7), המקנה ליצירה ארשת תנ"כית רוח דתית כפרק תהלים.

וכך, "כל היקום יעור מתנומתו אל תהלות ה'" (עמ' נב). מאחורי האידיליה מסתתרת שאיפה לאחרית הימים ולאחזות האמונות. "אני אחזה עתידות קדושות אלה – במ יתאחדו כלם לקרוא בשם ה' אחד, במ יסירו מקרבם כל הבלי אבותם אשר הנחילו למו מני דור דור" (עמ' נג), "בעת יאיר אורי-הבוקר את האומים, ממזרח שמש עד מבואו" (עמ' נד, על פי תהלים קיג, 3). המתרגם-המעבד ראה בעיני רוחו את חזון אחרית הימים הנבואי העברי בנוסח "כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים. והיה ביום ההוא שרש ישי אשר עמד לגס עמים אליו גוים ידרשו" (ישעיהו יא, 9-10). וגסנר, המחבר המקורי, אולי צפה חזון שונה.

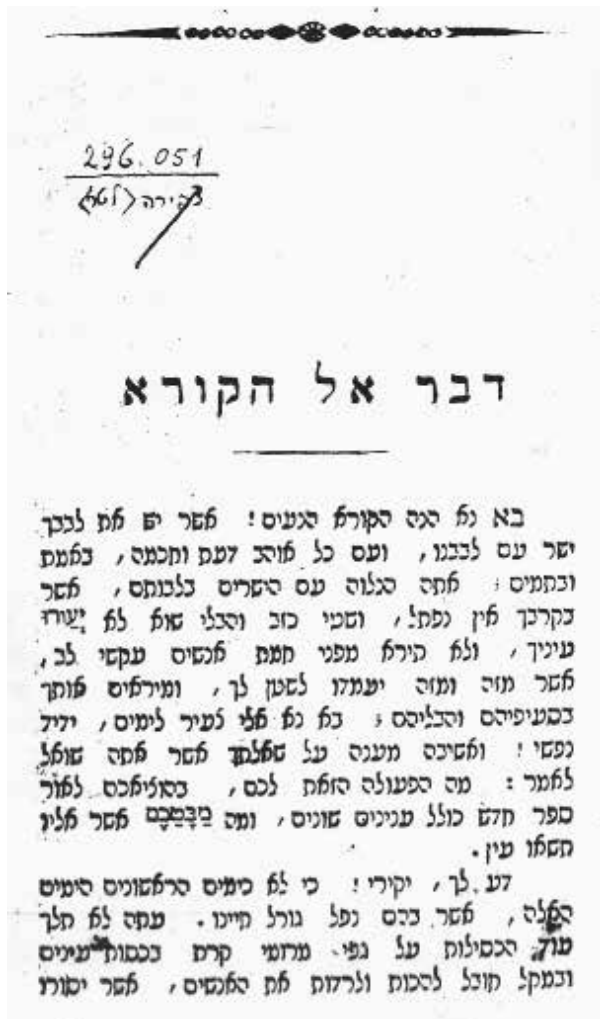
משלים

השפעתה הנמשכת של ספרות הנאורות הגרמנית גם בתקופת ההשכלה השנייה נראית בתרגום-עיבוד של המשל "השה" מתוך משלי גוטהולד אפרים לסינג (Lessing, 1718-1729)¹⁸. השה, שלא היה לו מה להקריב לאל "עת ירד ה' על הר סיני באש", אינו רוצה לבוא ריקם אל האל, ומבקש שהרועה יקריב אותו עולה לה'. "עוד הוא מדבר, והנה תמרות עשן מעל המזבח עולה השמים, גם תפלת הרועה באה

השיר השלישי של לטריס, "למנצח משכיל", אף הוא הוגה באל ורואה את כל הטבע והבריאה כמקדש האל ואת כל הנבראים כעובדים אותו.¹² הוא פונה לכל העמים: "שמעו עמים ואדברה"..."שאו שמים עיניכם מקדשי --- אל המה!" (עמ' ז). הכותרת רומזת על שיר התהילה מסוג שירת התהלים, ואכן המשורר משתמש באזכורי ביטויים המבוססים על פרקי התהלים, כגון "עוטה שלמת --- אורה", "שאו שמים עיניכם" (עמ' ז), ועוד. מבחינות מסוימות מזכירה שירה זו את שירת הטבע הגרמנית של תקופת ההשכלה הראשונה, אף כי שירה זו אינה המנונית ופסטורלית, אלא שירת היגיון.¹³ המשורר רואה בטבע "בית תפלה זאת! מה נורא מקום קדשו; / [...] היכל-קודש יקרא לכל המהלכים בחיים". הוא צופה בטבע הסוגד ל"אלהים חיים יושב תהלות כל הארץ" בלא להקריב "חלב מריאים ודם עתודים ירח מנחה / לב טהור יקח לו". האדם מביא מנחה לאל מ"קרב לבו" (עמ' צא). על כך יקבל את גמולו "בנה שאנן יתענג אז יזכור צור-מעזו / [...] עד יבוא אל הקדש פנימה להשתחות אפים" (עמ' צב). שירתו של לטריס היא שירה דתית רומנטית בעלת אופי פנתאיסטי עם נימה "מודרנית" הרואה את פולחן האל כעבודה שבלב.

המשורר והעורך שלום הכהן תרם שיר אחד, "חלי אהבה", על צביעותם של בני אדם ביחסם אל הזולת: אחים – "אך בצע בלבבם נפשם להון ארבה, / איש את נפשו יאהב", ובנישואין: "באשת-חן אשת-חיל ימעלו מעל; / הון בהון יחתן כסף אוהב כסף".¹⁴ זה אחד השירים יוצאי הדופן של הכהן המבוגר, המשקף מרירות ואכזבה של

פסול, שהרי הרמב"ם עצמו "התיר לשאול בשלומם, ללכת בבתיהם ולמול את בניהם וכיוצא בגמילות חסדים" (עמ' מז, ההדגשה במקור). הוא מביא מקורות נוספים ומצטט מהרמב"ם ומהכוזרי, שאפילו חסידי אומות העולם יש להם חלק בעולם הבא (עמ' מח).

האיגרת הזאת נכתבה בשנת תקע"ו (1816 בערך) ונדפסה בשעתה בשולמית. העורך מסביר כי הביא אותה מפני שכתב העת שולמית אינו נגיש ומכיוון שהמקרה אירע במקום מושבם, ויעניין את אנשי גליציה (עמ' מד, בהערה).

האיגרת חושפת פן כאוב ביחסי המשכילים והחסידים, את הרדיפות הקשות שנרדפו המשכילים, ומגלה טפח ממאמציו של רנ"ק להיות נאמן לאמת שבה הוא מאמין ולהשקפותיו על היהדות למרות הלחצים החברתיים של החברה החרדית. בפרם חמד התפרסמו מכתביו של רנ"ק, שבהם הוא משתדל לתמוך במשכילים צעירים שנרדפו בידי החסידים בגלל הזדהותם עם ההשכלה, וכאן הוא נאלץ להגן על עצמו מפניהם.²² מיזיס על "העדר החכמות האנושיות בבני עמינו". אחד המאמרים

באזני ה'. – אז יבכו מלאכי שלום ושרפי חסד הורידו דמעה", ביטוי לסגנון הסנטימנטלי של התקופה (עמ' פג).

המעבד צירף שורות לקח מקדימות בשיר מחורז בראש המשל, שנדפס במדור שכותרתו "משלי מוסר" כבהמאסף: "איש תם וישר עת ידו ריקה / ואֵל אלהיו נפשו שוקקה, / אז מנחה טהורה יקריב למנה: / נפש טובה רוח נאמנה" – אלה שורות הנמשל הבאות בראש המשל. הרוח הדתית ותיאור ההתגלות האלוהית על הר סיני וההקרבה העצמית בהיבט משלי מושכים את המתרגם לעבד את המשל לעברית ול"ייהד" אותו בכינוי האל – ה'.

באותו מדור, "משלי מוסר", שנדפס בתחילת החוברת, הופיע המשל "הזאב לפני מותו" על הזאב, שעל אף כל פשעיו התיימר להיות "איש חסד [...] מימים ימימה" כי חמל פעם על שה תמים. אך השועל מתקן אותו ומשלים את הסיפור בהכלבת המשל עם משל החסידה, שבו נתקעה עצם בגרונו של הזאב ומשום כך לא טרף את השה, ורק אחר כך חילצה אותה החסידה.¹⁹ המשל מסתיים בלקח או במוסר ההשכל: "כן ארחות כל איש אוהב רשע, / אך מאין-כח, יחדל פשע" – פרפרזה על פי משלי י, 19. השימוש במוסר השכל המבוסס על ספר משלי היה מקובל בין המְּשלים אנשי ההשכלה, שיהדו משלים אוניברסליים.²⁰

מאמרים

"אגרת התנצלות" של רנ"ק. כמה מן המאמרים שנדפסו בחוברת מספקים מידע חשוב להבנת התפתחותה של ההשכלה בגליציה ובאירופה בכלל. מאמר המיוחס לנחמן קרוכמאל (רנ"ק), "אגרת התנצלות", מתאר את הרדיפות שהחסידיים רדפו אותו והאשימו אותו בקראות ובפריקת עול משום שדרש בשלומם של אחד הקראים.²¹ לפי הסברו של רנ"ק, קראי בשם דוד כתב לו איגרות רבות וצירף חרוזים בשבחיו, ופעם ענה לו ונפתה להשיב לו בסוף האיגרת ב"חרוזים דלים ורזים מספרים בשבחיו וטובו, ואמרתו בהם ששמו דוד, והוא משכיל לכל דרכיו כדוד, ושעם כל מה שמתגרים בו מחרפיו שבעירו הנהו בן עו"הב, להיותו עמל בתורה ובמצות לקיימם כפי מעשה אבותיו אשר בידו, ולזה ביום מחר יבוא על שכרו עם כל יראי ד'" (עמ' מה). חסידים הוציאו את האיגרת מידי הקראי שהוא בעורמה והפיצו אותה – ואולי אף שינו וזייפו אותה – "למען הבאישיני, ולתת אותי לשמצה ולגדופים בפי כל" (עמ' מה). על כך שָקל לְמִטְרָפְסִיהָ.

רנ"ק מסביר את הרקע למכתבו זה, וכדי לשכנע את מכותבו באמונתו, לאור ההאשמות שהאשימו אותו, הוא מרגיש צורך להישבע "באלקי השמים, אשר עשה לי את הנפש הזאת אשר בקרבי, ויודע מצפונה שלא היתה כוונתי כ"א כנגד העלוב הזה שידעתיו לירא ד', וכוונתו רצויה, הגם שמעשיו בלתי רצויים, והוא משתדל מאוד בעבודה וחרד לאחריתו". כמה מאנשי הקהילה אמרו לקראי כי לא יקבל שכר על עמלו וכי הוא יורש גיהנום. משום כך ניחם אותו רנ"ק (עמ' מה-מו). הוא חוזר ואומר שאין ללמוד מדברי מליצה שכתב על שאלות הקשורות בדעות, אלא רק מ"דבור הלמודי והפשוט", כלומר ממאמר שהיגדיו ברורים ואין בהם הצטעצעות פיוטית. אם לא נזהר בלשונו הריהו מודה על האמת ואומר כי שגה. אבל מכך אין להסיק שהוא פרק עול. לדבריו, "איני חלילה פורק עול מצות ודברי חז"ל", והוא "נזהר בקוליהן ובחומריהן וקובע עתים למקרא משנה וגמרא" (עמ' מו). לגבי העניין עצמו, רנ"ק מודה שהתחבר "עם שנים – לא יותר – מהטובים והמלומדים שבהם, וכרתי להם ברית שלום". אין בכך כל

היסטוריה ישראלית. כן הציע מיזם לכתוב ספרים בלשון קלה ומובנת "נגד הדעות הנפסדות והמנהגים הרעים אשר הכו שורש בלבם", ואף לתרגם מהספרות הקלאסית היהודית שנכתבה בלשון קשה ללשון פשוטה וקלה (עמ' סח), ו"אז יקוים המקרא רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה" (עמ' ט).

המרשם של מיזם לתחלואי הבערות בעם חוזר ומעלה את ההצעות הראשונות ואת טיעוניהם של האבות המייסדים של ההשכלה העברית בגרמניה, אם כי בלהט ולאור הנסיבות החדשות. הצעות דומות חוזרות בכתבי העת המשכיליים גם בשליש השני של המאה התשע-עשרה.

ביק: אל משכילי בני עמי. מאמר משכילי אחר נכתב בידי יעקב שמואל ביק בטרם שינה את עמדתו המשכילית והתקרב אל חוגי החסידים.²⁵ המאמר "אל משכילי בני עמי" בא אף הוא לחשוף את חוליי החברה היהודית ולהציע פתרונות לתיקון מצבם המדיני והחברתי של היהודים.²⁶ מאמרו פותח בהצהרת אמונים לעם ישראל, "אומה נכבדה ונפלאה!", שבעוד עמים אחרים נכחדו מן העולם ואבד שמם וזכרם הרי שהאומה היהודית, למרות התלאות והמצוקות שעברו עליה, לא נבלעה בשטף הזמן והחזיקה מעמד, ובה "נשמרה האמונה הטהורה כשמן יקר בכלי נחמד אשר פתיל צמיד וחתום עליו, וכאשר רדפו אויבך אחריו לשפוך דמך לגלוליהם ולהבליהם; אז בקרנות המזבח,

החשובים בנושאי ההשכלה הוא מאמרו של המשכיל הרדיקלי יהודא ליב מיזם (מיזס) על סיבת היעדר החכמות האנושיות בקרב בני עמו.²³ נקודת המוצא שלו קובעת כי בעוד שאר העמים שהיו "אסורים בכבלי האולת" השתחררו מאזיקי הבערות והם "יום ויום הולכים ומצליחים בדרך התבונה ואוספים חכמה ודעת", כמתבטא באלפי ספרי בינה הנדפסים בכל שנה, "עם ישראל שוקעים יום יום במצולת הסכלות והבערות ושונאים החכמה והדעת", ורוב הספרים שחוברו ויצאו לאור ביניהם "מלאים הבל ורעות רוח, או דברים של מה בכך, ובלתי מועילים לא לגוף ולא לנפש" (עמ' נד). טענות כאלה, המבוססות על השוואה בין הנאורות המתפשטת בחברה הכללית ובין הפיגור ההשכלתי בין היהודים, נשמעו מפי המשכילים מאז תקופת ההשכלה הראשונה. מיזם, שעתיד לפרסם את ספרו **קנאת האמת** "על אודות מקור דעות ומנהגי בני ישראל", כעבור ארבע שנים,²⁴ מביא סקירה היסטורית על הידרדרות החכמה והמוסר בעם ישראל מאז סר אפרים מעל יהודה והממלכה נחלקה לשתים, עת סטו מן הדרך הישרה ולא הלכו "בנתיבות החכמה והמוסר" (עמ' נד). עם זאת העם גלות, "קבלו ישראל הרבה דעות מהעמים; בעבור שלא דרשו וחקרו אחר החכמה, ותהי נעדרת מהם מכל וכל" (עמ' נה). הגזירות שעברו עליהם בגלות, הרדיפות, הגירושים ממדינה למדינה ועלילות הדם אף הם הכניעו את רוחם, והם נוכחו כי החכמות והידיעות שלמדו מן העמים לא היטיבו את מצבם האזרחי, ועל כן החלו לזלזל בידיעות כלליות ("הבל המה ורעות רוח") והקדישו את כל זמנם ומאמצייהם לידיעת התורה, חוקי האלוהים ותורתו, כדי שיוכלו לקבל שכר בעולם הבא (עמ' נז).

בארצות גלותם מנעו מהם השלטונות מלעסוק במקצועות חופשיים ("בחכמה ומלאכת מחשבת"), ולא אפשרו להם להיות שופטים ופקידים. על כן עסקו היהודים במסחר ובקניין כדי שיוכלו לעמוד ברשות עצמם ולכלכל את משפחותיהם (עמ' נח). במקומות רבים לא הניחו להם ללמוד "שום ידיעה במדרשי החכמות שלהם" (עמ' נט). ואילו חכמי לב בישראל, שראו את הידרדרות הדור, את דעותיו ואת מנהגיו הנפסדים הרעים, וכתבו על כך להורות לבני עמם את הדרך הנכונה, עשו זאת בלשון הערבית, ורוב בני העם שישבו בארצות אחרות לא יכלו לקרוא את דבריהם בשפה זו. ולא זו בלבד, אלא שאף ספרים שנכתבו או שתורגמו לעברית נכתבו בלשון פילוסופית שהייתה קשה להבנה וההמון גם לא ידע עברית ולא יכול היה לקרוא בהם (עמ' נט). מיזם מאשים את ההנהגה הרוחנית שאסרה על בני העם לקרוא בספרים שמחבריהם התנגדו לדעותיה והעלילו עליהם שסרו מדרך היהדות, ושעל כן אלה ספרים "שכתבו אותם מינים". היו רבנים שאף חזרימו מחברים ודנו את ספריהם לשרפה. הם התירו רק ספרים שמחבריהם הוכרו על ידי רבני הדור גם אם "הם מלאים שטותים ודברי הבאי" (עמ' ס-סא). כמו כן תלה את האשמה בפירוש שגוי של האיסור על האב ללמד את בנו חכמה יוונית, שחשבו כי כוונת האיסור היא על פילוסופיה יוונית, וכדומה – ולא הוא (עמ' סא). היעדרם של בתי מדרש "לחכמות וידיעות אנושיות" (עמ' סד) ושל "ספרי מוסר וחכמה אשר דבריהם יהיו נאמרים על פי השכל הישר לבד ולא על פי האמונה" (עמ' סו), הביאו אף הם למצב הקיים של היעדר החכמה ושל שנאת החכמים. כדי לתקן מצב זה הציע מיזם להקים בכל תפוצות ישראל בתי מדרש לנערי בני ישראל להוראת התנ"ך על פי דקדוק הלשון העברית ועל פי התרגום האשכנזי ותרגומים ללשונות זרות, "והתחלות חכמת הנפש, ההגיון, הטבע והמוסר", וגם לימוד

סאטירה

שיטות מאבקם של המשכילים בגליציה במתנגדיהם החסידים מוצאות ביטוי בתרגום-עיבוד של סאטירה מאת לוקיאנוס, שתורגמה לגרמנית בידי כריסטוף מרטין וילאנד (Wieland, 1733-1813), ועובדה לעברית בידי לטריס. הסאטירה הבוטה, הכתובה כביוגרפיה, בכותרת "תולדות אלכסנדר מאבאנטיכס, נביא השקר", מספרת על מעלליו ותרמיתו של נביא השקר אלכסנדר (Alexander of Abonoteichus [c. 105-c. 170 CE]), כפי שהוא מתואר בעטו המושחז והסאטירי של לוקיאנוס.²⁹ בהערה לסאטירה מונה לטריס את שבחיו של לוקיאנוס בכתביו ("ספרי לוציאן בכלל המה מלאים השכל ודעת, ובדרך התול ושחוק יוציא לאור האמת כשמש בגבורתו", עמ' יג), ומנחה את הקורא בקשר לרלוונטיות של כתיבתו הסאטירית לימיו: "אם תקח קורא אהוב! אחד מפתביו, ותחת שמות אנשים ידועים, אשר בימיו, תשים שמות אנשים אשר עודם חיים, אשר לבך ידע מאד כי דרך אחד ילכו – אז תתפלא לראות ותשבע נפשך כי המאמר הזה כתוב יום אתמול לא בימים הקדמונים". הוא מביע תקווה שסופר עברי יכתוב סאטירה בסגנון זה על תופעות בחברה היהודית: "ומי יתן ויקום בינינו איש שכל וטוב טעם, אשר ידע לעשות כמתכונתו גם בשפת עבר, לשרש בלשון ערומים המנהגים הנשחיתים אשר צמחו בין עמינו, ויהיה לתהלה בקרב הארץ" (עמ' יד). הפעַת תקווה שיבוא סופר עברי ויכתוב סאטירה דומה מובנת בהקשרה, אך אליבא דהכי היא כבר רומזת על סופר זה (יוסף פרל), שביקורת על הסאטירה שכתב, מגלה טמיריו, מופיעה בחוברת זו (עמ' פג), וכך שיש בה משחקו של העורך עם הקורא היכול לקשר את הרמזים ולהבין דבר מתוך דבר.

הרמיזות ליישום הסאטירה בהווי היהודי המקומי נמשכות. הסופר מתאר את העמדת הפנים וההתחזות של אלכסנדר: "ובידעו את תכונת ומנהג ההמון, כי ישפטו למראה עין על כל בני אדם, והאיש אשר מעשהו זר ומתמיה, קדוש יאמרו לו; גמר בלבו לשנות את טעמו בעיניהם [...] ולהתנהג במנהגים מבהילים [...] וילבש בגדים לבנים, ויגדל פרע שער ראשו" (עמ' כ-כא). בהקשר זה שוב פונה לטריס אל הקורא בהערת שוליים של מתרגם-מעבד מעורב, ומבקש שלא אישימוהו ששם לו "למטרה אנשים ידועים נוכחים כאלכסנדר הזה, אשר כמוהו ישנו את טעמם לפתות את המון העם. חלילה לי!" הוא מתיימר להתרחק מן המסקנה שהוא מוביל אליה, וטוען כי הוא רק מוסר את סיפורי הסופר היווני כפי שסיפר אותו "מאיש תרמית הזה אשר חי ימים רבים לפנינו". והוא מצטדק, לכאורה: "ואם ימצא הקורא אנשים גם בימינו אשר שוים אליו בדרכם ועלילותם, ותחת אשר כבדם עד כה, יהיו לו לחרפות: לא בי האשם, ולא עלי תלונתו" (שם).

וכן בהמשך הטקסט, כשהוא מתאר את תרמית האורקל ופתקי הבקשות תמורת תשלום שזמם אלכסנדר, חוזר לטריס ומעיר שוב בנושא רגיש ובעל משמעות עתית זה לבל יחשוד בו הקורא, לכאורה, "כי אלעג ואתעלל באנשים ידועים, אשר יעשו גם בימינו כדבר הזה, יתנו את הברכה, ויקחו כסף מקנתה", והרמז למנהגי הרביים החסידיים ברור. אך הוא מעיד עליו שמים וארץ כי לא שינה את דברי הסופר היווני שכתב את הדברים בזמנו לפני שנים רבות. "ומה אני, כי האולת והתרמית ילכו בכל העתים ובכל העמים דרך אחד, להטעות את העם, למען יזנו אחריהן?" (עמ' כה).

התנצלויותיו מכוונות למעשה לרמז ליישום הסיפור הסאטירי לתרמיות ולנכלים הנעשים בשם הדת גם בימיו ובמקומו. ושוב, בסוף

עבד נאמן לאל אחד! אחזק, והיו חייך קרבן עולה לריח ניחוח לה!" (עמ' עא). ההשוואה לעמים אחרים מדגישה את תופעת ההישרדות המופלאה של עם ישראל, שעליה כתבו גם המשכילים המוקדמים.²⁷ ביק מציע לערוך בדיקה היסטורית של תולדות העם, שממנה יוכלו ללמוד ולתקון מעוות (עמ' עא). לפי הבחנתו, בכל זמן ומקום שהייתה לעם רווחה כלשהי בגלותם בספרד, בצרפת ובאשכנז, "התאמצו לתמוך עמודי התוך אשר היכל החברה נשען עליהם. והמה התורה החכמה והמלאכה". וכך בתקופות קדומות, בימי התנאים, האמוראים, הגאונים, הרמב"ם, הרא"ש והרשב"א, ייסדו ישיבות. בעקבות פעילות חינוכית ורוחנית זו "יצאו מאתנו רבנים חכמים סופרים רופאים מופלגים חרשי אבן ומהירים בכל מלאכת מחשבת שעמדו בהיכלי מלכים ושרים, והיו כעטרת תפארת לבית ישראל" (עמ' עב).

משהגיעו ימים רעים לבית יעקב, "הוא העת שהתקדרו שמי החכמות בעבים, ומדות הטובות רחקו נדוד ועזבו את תבל הזאת", רבו המידות הרעות על פני האדמה, והשנאה החלה לרדוף את ישראל. המצב הרוחני היה אף הוא בשפל: התבטלו הישיבות "וישראל הסיר את ידו מתורה מחכמה וממלאכה, באין מסעד ומשען". בלית ברירה עסקו במסחר כדי לקיים את עצמם גם אם יגורשו מן המדינה (עמ' עב-עג). לדינו מתגנבת נימה אפולוגטית המנסה להסביר את נחיתותו של העם.

כמשכילים אחרים מעיד ביק על תפיסת הזמנים החדשים כעידן התבונה והסובלנות. הזמנים הרעים ההם חלפו, והאל "הסיר ערלת לבב אנשי אירופא ונפוצו ענני הסכלות ואורות החכמה החלו להבקע ובאשכנז צרפת וספרד ושאר ארצות שאנשיה עלו למדרגה היקרה בחינוך הכולל [...] קמו בעלי דעה ושכל בין העמים והתחברו להשלים נפשם ואת נפש ריעיהם בכל מדע ותבונה בכל מלאכת מחשבת, ובכל דבר הנצרך לחברה האנושית". וכך הקימו בתי מדרש לחכמות, והגיעו להישגים חברתיים ורוחניים, והיחס לבני אדם בכללם השתנה. וכן פשטה הטובה הזאת גם על בית יעקב; "חדלה שנאה הדת ובאה אהבת אדם תחתיה, והחלו העמים לחבב את ישראל באשר המה אדם" (עמ' עג). לאור המציאות החדשה מציע ביק לעשות את אשר עשו היהודים בעתות רווחה, כאמור, לקדם ולפתח שלושה ערכים מרכזיים בעולמם של היהדות והיהודים: תורה, חכמה ומלאכה (עמ' עד). הצעתו מתרכזת בשתי מטרות שניתן להגשימן. האחת, לעודד את לימוד המלאכות ואת עבודת האדמה, דהיינו, מקצועות מעשיים המועילים לאדם ולחברה, במקום מסחר, על ידי העלאת ערכם וכבודם בעיני העם (עמ' עה). והשנייה, לגונן על "כל נרדף ומועק מצוררי שכל", וליצור אפשרות לאלה "המשתוקקים לחכמה" ללמוד בלא לחשוש מ"מונעי הטובה" (עמ' עו), וכך ישתלמו בתורה וחכמה, וילמדו את הרמב"ם, את אבן עזרא, את קמחי, את ויזל, את הרמב"ן ואת לוצאטו (רמח"ל) – "המאורות הגדולים האלה". הוא פונה לתומכים ברעיונו, "אשרי המסתיר נרדפים מחמת רודפים מקנאים, אשרי הממציא לעיפים מרגוע בצל החכמה" (עמ' עז). הערכתו את ראשוני המשכילים, ויזל, מנדלסון ולוצאטו, ניפרת מתוך שפָּלל אותם בין גדולי ישראל בימי הביניים.

עמדתו של ביק אינה קיצונית כזו של מיזיס, ודבריו אינם חריפים כדברי מיזיס. גישתו חיובית ובונה, ומבקשת תוצאות מעשיות בהכוונת יהודים למלאכות ולעבודת אדמה, כפי שהטיף להן יוסף פרל בבוותן

צדיק.²⁸

מי שירצה ללמוד על מנהגיהם ועל ערמוניותם של החסידים לקרוא את הספר (עמ' פג). הוא מדווח כי בידי המחבר "ספרים רבים בענין הזה אשר כתובים במועצות ודעת", ומקווה שייצאו לאור בעתיד. הפעם תקוותו שסופר עברי יכתוב סאטירה כזו של לוקיאנוס, שהזכרה לעיל, מתגשמת בדמותו של יוסף פרל והסאטירה שלו.

הודעה על הוצאתו לאור של הספר תכונת הרבנים. באותו מדור נדפסה גם הודעה על הוצאה מחודשת של הספר **תכונת הרבנים** על ידי מיזיס.³³ הספר **ברית אמת**, שחלקו השני הוא **ברית הכהונה או תכונת הרבנים**, אשר חובר בידי דוד קארו, יצא לראשונה בשנת תק"פ (1820 בערך), ומיזיס הוציא לאור מהדורה "מתוקנת ומשופרת" כעבור ארבע שנים בלי להזכיר את שמו של המחבר המקורי (פסבדונים: אמתו בן אבידע אחיצדק). כותב ההודעה מזכיר כי מהדורה קודמת יצאה "בקאנסטנטינא" (קונסטאנטינה, במקור, לשם הסוואה; מקום הדפוס היה דסאו), אך לשונה הייתה קשה ומובנת רק "לאנשים מביני צחות", ולא הייתה מסודרת. הוא מצדיק את מעשהו של מיזיס באומרו כי הוא "חדש כמעט כל הספר, ונתן לו סדר נאה מאד" הן מבחינת הלשון והן מבחינת סדר המחשבות, ומוסיף "הערות נכבדות ומועילות" משלו. מיזיס הוציא את הספר בכספו, והכותב ממליץ לרכוש את הספר כדי להחזיר למיזיס את השקעתו. הוא מסיים, כי "אך למען האמת היה לו כל העמל הזה" (עמ' פד).

אזכור הספר הזה וקודמו מעיד על מאמצו של העורך לקדם את ספרי ההשכלה בין הקוראים, וכן על האוריינטציה המשכילית המובהקת של כתב העת. בהערה נוספת הוא אינו מהסס לקדם את ספרו **דברי שיר**, שגם על הוצאתו לאור הוא הודיע במדור זה.³⁴

מוסר

העורך קשור בחוט הטבור המשכילי להשכלת ברלין ומנצל את קשריו עם משכיל ותיק כדוד פרידלנדר כדי להצביע על זיקה זו וכדי להביא מאמר מאת פרידלנדר שהוא עצמו תרגמו מגרמנית לידיעת הקורא המשכיל בגליציה. כך נהג גם עורך ציון, מרדכי יוסט, בשנות הארבעים של המאה התשע-עשרה.³⁵ שתי מטרות היו לטריס במאמר זה, לפי דבריו. האחת, להציג את פרידלנדר כהוגה דתי שראוי להביא את דעותיו הטהורות כמסר לקהילת היהודים לקראת ראש השנה, ולהראות את "יושר שכלו וטהור לבבו, אשר יאירו בין שורותיו כשמים לטהור". השנייה, להראות את כישרונו בהעתקת המליצות מלשון אל לשון (עמ' צג).

דרשת מוסר זו כוללת הגות והגיגים של מחבר בערוב ימיו על האדם ותעודתו ("האדם לאושר נולד", עמ' קב), בעוד חייו חייבים להיות מודרכים, לדעתו, על ידי "שלושה מטיבי צעד": התורה, התבונה והנסיון (עמ' קג). המחבר משווה את חיי "איש הולך בשרירות לבו", המבקש את אושרו והצלחתו "במעדנים וממתקים, בתפנוקי בשרים..." "יבקש – ולא ימצא, כי לא זו הדרך להשיגה" (עמ' קג), עם חיי "איש צדיק, בן חיל, ופועל צדקות" (עמ' קה), זה "היודע לערוך יקרת העת" וחיי בוהו ובעבר מלאי משמעות שבהם פעל בצדקה ועשה מעשי יושר (עמ' קו). ברבות הימים, עם זקנה ושיבה – אובדן בני משפחה, בגידת הגוף, והבדידות – הראשון יראה "חשכת ליל נורא לפניו" (עמ' קז), ואילו הצדיק יוכל להזדהות עם עֶבְרֵוּ המפואר ועם ידידו (עמ' קט). המסר של פרידלנדר ביום ראש השנה הזה הוא "לדעת יקר העת, ולהוקירה עד מאד, ויקר תעודת האדם לא יליזו מנגד עינינו כל הימים".

הסאטירה המתרגם אינו יכול להתאפק, לדבריו, מלהסביר את התועלת אשר יפיק הקורא מתרגומו זה. בראש ובראשונה יסיק הקורא "כי האולת והתרמית, בכל העתים ובכל העמים ילכו דרך אחד", הוא חוזר ומדגיש את אשר כתב קודם, "דרך חושך, רחוק רחוק מאד ממעגלי אמת ויושר, ואך בחלופים ושנויים קטנים יבדלו מנהגי ותהלוכות הרמאים והצבועים, כפי השתנות והבדל עם ועם, מדינה ומדינה". משמע סדנא דארעא חד הוא, והמקבילה בזמנם היא ההונאה והצביעות של ראשי החסידים, לפי תפיסתו. ועוד תועלת: כדי להוציא מלב הקורא כאילו אלה "המתעים את העם, המה תועים בעצמם" ואינם יודעים את אשר הם עושים, קובע לטריס באופן שאינו משתמע לשתי פנים, "כי יש נוכלים אשר ידעו מאד תרמית לבם, ואך תחת מסוה היראה אשר יערימו לשים על פניהם, יתראו לאנשי קודש, והמון העם יבערו בלי דעת ללכת אחריהם" (עמ' מב).

נוסף על כך הוא מביא תועלת שלישית ומסביר כי מסאטירה זו ילמד הקורא לדעת "מעט מנמוסי דעות ואמונת הגוים". הדוגמה שהוא מביא היא אמונת הגלגול, ואף אם אינו אומר זאת בפירוש, הריהו בא להסמיק אמונת פתאים זו לאמונה טפלה דומה הרווחת בין החסידים (עמ' מב-מג).

נוסף על הערות השוליים רומז לטריס גם בגוף הטקסט, בפנייה ישירה אל הקורא, ליישום הביקורת והסאטירה בתופעת החסידות: "שים נא לבך וראה בעיניך מה רבו המונעים אשר עצרו ברוח בינתם. ספה אפלה, והמון גדול אשר טחו עיניהם מראות משרים ואמת, תשוקתם הרבה לראות נפלאות" (עמ' כד).

הכותב מצהיר כי הכתיבה נעשתה למען הקורא המשכיל שאהבתו "עזה אל האמת", וכן כדי לנקום "את נקמת המשכילים בעם, להראות העמים והשרים, כי רק המה על נתיב יושר וצדק ילכו [...] ולבי בטוח כי המכתב הזה יפיץ אור על אורח אנשים מדיחים אשר יפרשו רשת לכל איש תם" (עמ' מב).

גם בגוף הטקסט פונה הכותב (או המתרגם הגרמני/העברי) ומאפיין את אלכסנדר כ"איש תככים" (עמ' יד), שמגמתו הייתה "להלוך את עמו בתוהו לא־דרך", וכמי שהשתמש בכישרונו ככלי משחית "להשחית לב תמימים וללכדם בחרמו" (עמ' יד-טו). הוא מסכם את סיפור חייו, "אלה תולדות איש הרשע אשר הצליח ימים רבים, ויבנה לו משכיות תרמית על אולת ואמונת אנשים תמימים" (עמ' מא).

שמואל ורסס השווה את עיבודו של לטריס לתרגומו לגרמנית של וילאנד והראה את גמישותו של לטריס ביישום מונחים משכיליים בטקסט העברי וברמזיו על האנלוגיה לחסידות, שהיא עיקר עניינו בתרגום-עיבוד זה.³⁶ לטריס מצטייר כבר בשלב זה של יצירתו כלוחם את מלחמתה של ההשכלה הגליציאית בחסידים וכלי הנשק המגויס שלו הוא הסאטירה. יש לזכור כי היה זה לטריס שהוציא לאור את ספרו של יצחק ארטור **הצופה לבית ישראל**, ובו הסאטירות האנטי-חסידיות, והוא גם מי שכתב את המבוא לספר עם תולדות חייו של ארטור.³⁷

הודעה על הוצאתו לאור של ספר מגלה טמירין. זיקה לסאטירה מצויה במדור "בשורת ספרים חדשים", שבו התפרסמה הודעה על הופעת הסאטירה האנטי-חסידית של יוסף פרל בלוויית הערות הערכה קצרות.³⁸ ההודעה מזהה את מחבר **מגלה טמירין**, ששמו אינו מופיע בספר, כיוסף פרל, ומעריכה את הספר שהוא "מגלה טמירין סודות ותחבולות הכת המתחסית". הספר כתוב "בחריצות גדולה ושום שכל" בסגנון לשונם של החסידים "על דרך התול וצחוק". הכותב ממליץ לכל

או סופרים קלאסיים, וכן שבעה סופרים אנונימיים. ברישום המפתח המוער לכתב העת, הנמצא בהכנה, מניתי 26 פריטים בנושאים שונים. חלקן של העורך רב בכתיבה: שמונה מאמרים ושירים תחומים על ידי ויש להניח כי חלק מן החיבורים האנונימיים אף הם יצאו מעטו. **הצפירה** מייצג את תחילת פעולתו הספרותית של לטריס, כעורך וכפעיל השכלה. מבחינת החומר, בכתב עת זה, כבכתבי-העת האחרים באותה תקופה, בולטים שישה השירים בחלק של הספרות היפה. כמו כן נדפסו שני משלים, ארבעה מאמרי ביקורת ספרים, שתי ביוגרפיות, ושתי סאטירות. נושאי כתב העת הקיפו את ההיסטוריה היהודית (1), חינוך (1), מוסר (2), ביאורי פסוקים במקרא (1) וחסידות (2). כמה מן הפריטים רשומים ביותר מנושא אחד.

כמה מאמרים מרכזיים מעלים את ערכו של התקופון החד-פעמי כמייצג תופעות חשובות בהשכלה הגליציאית ומעמידים אותו ככתב עת רלוונטי בזמנו ובשעתו, המבטא את דרישותיה של ההשכלה לשיפור מצבם הרוחני, התרבותי והחברתי של היהודים ונלחם את מלחמתה כנגד מתנגדיה.

תרגום הסאטירה הביוגרפיה של לוקיאנוס לעברית, לדוגמה, תופס מקום נכבד בכרך (כשלושים עמ'). מלבד חשיבותו כתרגום סופר קלאסי לעברית, הריהו בא לא רק בעקיפין כי אם גם ישירות לתקופת תופעות של מרמה, צביעות ואחיות עיניים, שלדעת המתרגם, לטריס, קיימות בחוגי החסידים בזמנו ובסביבתו. בכך הצטרף לטריס למשכילי גליציה, יוסף פרל ויצחק ארטור, שהשתמשו בשוט הסאטירה באותן שנים כדי לנגח את יריביהם החסידים, "המתחסדים" בלשונם. כן נדפסה בכרך זה איגרת ההתנצלות של רנ"ק על שהאשימו אותו בנטייה לקראת ואהדה לקראים. זו תעודה חשובה על רדיפות המשכילים בידי החסידים. נוסח דבריו נוגע ללב ומגיע עד כדי שבועה בנאמנותו ליהדות ולמצוות הדת. כמשכיל הוא מביא הוכחות מן המקורות ברמב"ם ובהכוזרי כי אין איסור על מגע עם הקראים. הוא אף טוען את טענות המשכילים משכבר, שחסידי אומות העולם יש להם חלק בעולם הבא. בנושא חשוב אחר המעלה את ערכו של **הצפירה** דן יהודה ליב מיזיס. הוא נסוב על מצבם התרבותי והמדעי הנחות של היהודים, שהוא תולה אותם באשמת אומות העולם שלא אפשרו ליהודים להתקדם וללמוד בבתי המדרש הגבוהים. כך התרכזו היהודים בלימודי היהדות ובהלכה והתעלמו מן המדעים והידיעות הכלליות. לדבריו, אשמים בכך הרבנים שמנעו מן העם לקרוא בספרים חיצוניים והחרימו ספרים שלא היו לפי רוחם. ולא זו בלבד, כמשכילים אחרים מייחס מיזיס את האמונות הטפלות ואת הדעות השגויות להשפעת העמים שבקרבתם התגוררו היהודים. הוא לא רק בוחן את תופעת הבערות בידיעות כלליות ובמדעים בין היהודים, אלא גם בא בהצעות ממשיות לתיקון המצב. בראש ובראשונה יש לשנות את החינוך היהודי ולהקים בתי מדרש גאורים שילמדו עברית ולשונות אחרות, וכן "הגיון, הטבע והמוסר" (עמ' מח). נוסף על כך הוא מציע לכתוב ספרים שיבקרו את המנהגים הנפסדים ואת הדעות הפסולות שמצאו להם שביטה בין היהודים, וכן לעבד מן הספרות הקלאסית היהודית (כגון **מורה נבוכים** לרמב"ם) ללשון קלה לתועלת הקורא הפשוט.

בנושא קרוב עוסק יעקב שמואל ביק במאמרו "אל משכילי בני עמי", שבו הוא מציע לתקן את מצבם הרוחני, החברתי והכלכלי של היהודים בשילוב השילוש: תורה, חכמה ומלאכה. לשם כך יש ללמד להעריך מלאכות יצרניות כגון עבודת האדמה. בכך הוא מבקש לתקן את העיוות

בני האדם יחוקו על לוח לבם כי "החיים אשר אנחנו חיים על האדמה, אין להם יתרון, מלאי עמל וכעש, משא וטורח, ורק אז נמצא נחת בעשות צדק ומשרים, כאשר צונו ד'" (עמ' קט-ק). והוא נושא תפילה לאל הנסמכת על פסוקי תהלים: "ה' מעון אתה היית לנו בדור ודור [...] אגא ה'! לְמָנוֹת ימינו כן הודע ונביא לבב חכמה, ונדעה לערוך ימי חייו, מבוא לחיי עולם. [...] לעשות צדקה ומשפט אשר יחסרו את האדם מעט מאלהים, לאהוב את ארץ מולדתנו, ולסור למשמעת מלכנו, ולפעול טוב בקרב הארץ עד העולם, אמנ'" (עמ' קי). היו אלה היגדים המקובלים בדרשות ציבוריות, שניתן להניח כי נועדו לא רק ליהודים, כי אם תורגמו בעבור השלטונות.

פרידלנדר מצטייר במאמר מוסר זה כמי שאמונתו ביהדות היא ללא עוררין ודבריו עשויים להתקבל גם על ידי היהודי המסורתי בלא כל שאלות. המאמר נדפס בסוף החוברת כמסר אחרון וכוללני של הצפירה לימי הרת עולם בלוח השנה ובדפי לוח חייו של האדם היהודי. תוכחת מוסר לריע משכיל. במאמר מוסר אחר מעודד א' גאלדבערג את רעהו, המתלונן על רוע גורלו, ויועץ לו להסתפק במה שיש לו ולהמשיך ללכת בדרכי החכמה.³⁶ אברהם גולדברג, שהוזכר לעיל, כתב גם בכורי העתים ובכרם חמד.

ביוגרפיה

ביוגרפיה קצרה על המשורר היהודי גרמני ליפמאן בישענטאהל שהתפרסמה בחוברת מבטאת את התעניינותו של העורך בשירה ובמשוררים.³⁷ בישנטל פרסם שירים בגרמנית ובעברית בכתבי העת שולמית וידידה, וספר שיריו בגרמנית נדפס בתקע"ב (1802 בערך).

ביאור כתבי הקודש

אחד המדורים הראשונים בכתב העת הוא המדור שהופיע כמעט בכל כתבי העת העבריים באותה תקופה וכלל ביאורים לפסוקים ולפרקי המקרא. במדור זה כתב העורך עצמו מאמר הבוחן את פסוקי תהלים פרק ב, "למה רגשו גוים וכו'" מהבחינה הפואטית והאסתטית.³⁸ לטריס החשיב את פרק התהלים הזה כאחד השירים הציוריים הנפלאים, שבהם אפשר לראות את "נכבדות הענין" ו"גדולת המדברים", שיר "נשגב ונעים" הוא מנתח את יפי המליצה שבו (עמ' ה), ומעיר כי "נגלה לעיני יופי ותפארת" שהמפרשים עד זמנו, ואף יואל ברי"ל, אשר חיבר את הפירוש לתהלים **זמירות ישראל**, לא עמדו על כמה היבטים אסתטיים של השיר (עמ' ח). הוא מנתח את מבנה השיר, את ציוריותו, את לשונו העשירה ואת המסר "אשרי כל חוסי בו" (עמ' ז). הקורא המנסה לקרוא לפני ולפנים יוכל למצוא בו רמז למעמדה של האומה גם בימיו, כגון בפסוק "למה רגשו גוים ולאומים יהגו ריק" (עמ' ה), ואף לראות בו פירוש יהודי לפסוקים שנתפרשו אחרת על ידי הנצרות ("ה' אמר אלי בני אתה אני היום ילדתיך [...] נשקו בר פן יאנף", עמ' ז). לטריס תרגם את הברית החדשה לעברית כעבור זמן (1852) ויש להניח כי היה מודע לפרשנות הנוצרית.

חשיבותו של הצפירה

למרות המספר הזעום של העותקים שבהם נדפס כתב העת (כאמור, שמונים), **הצפירה** משקף היבטים מעניינים של מגמות ההשכלה בגליציה. בכתב העת, המוזיק 110 עמוד ועוד עשרה עמודים בלתי ממוספרים בראש הכרך, השתתפו 14 סופרים, כולל מחברים גרמנים

- 7 ראו הפרק על הלשון העברית בספרי, **דור המאספים בשחר ההשכלה**, בני ברק תשס"א, עמ' 188-189 (להלן: פלאי, **דור המאספים**).
- 8 "שירים: יונה הומיה [שיר]" / מ' לעטעריס, **הצפירה**, א, 1824 [תקפ"ג], עמ' א-ד. הכותר כשם הפיוט של ישראל נג'ארה, "יונה הומיה", קינה לתשעה באב.
- 9 שיר השירים רבה, פא: "מה יונה מביאה אורה לעולם, אף את (הרעיה, כנסת ישראל) מביאה אורה לעולם, שנאמר (ישעיהו ס, 3) והלכו גוים לאורך".
- 10 קלוזנר, **היסטוריה של הספרות העברית החדשה**, ב, עמ' 379; ראו א"ב בירנבוים, "תוי הנגינה לשיר 'יונה הומיה' של מ' לעטעריס", **ספר השנה**, א (ורשה, תר"ס), עמ' 325, בעריכת נחום סוקולוב. השיר הוקלט ב-2009 במסגרת 'מקשת', פרויקט להצלת הזמר העברי המוקדם.
- 11 "יראת שדי [שיר]" / מאיר לעטעריס, **הצפירה**, א, 1824 [תקפ"ג], עמ' עח-עט.
- 12 "למנצח משכיל [שיר]" / מאיר לעטעריס, שם, עמ' צ-צב.
- 13 ראו הפרק על השירה בספרי, **דור המאספים**, עמ' 45.
- 14 "חלי אהבה [שיר]" / שלום הכהן, **הצפירה**, א, 1824 [תקפ"ג], עמ' מג.
- 15 "אל הדבורה [שיר]" / חיים גינצבורג, שם, עמ' סט-ע. על שיריו בכבורי העתים ראו במפתח בכורי העתים, מ' פלאי, **בכורי העתים: ביכורי ההשכלה מפתח מוער לבכורי העתים כתיבה העת של ההשכלה בגליציה**, ירושלים תשס"ה, עמ' 151.
- 16 "למנצח לבני לוי מזמור שיר [שיר]" / ג – ל – ס (גרשום לטריס), **הצפירה**, א, 1824 [תקפ"ג], עמ' פהיפח. בהקדשה לכרך זה, הכתובה בכתב ידו, מזהה לטריס את הכותב כאביו "הרב המנוח מו"ה גרשום זצ"ל". ראו, "מנחת אזכרה [הקדשה בכתב יד]" / מ"ה לעטעריס, שם, בראש הכרך.
- 17 "רעיון בהיות הבוקר [אידיליה בפרוזה]" / א' גאלדבערג [מעבד], שם, עמ' נא-נד.
- 18 "השה [משל] (משלי מוסר)" / [אנונימי] [מתרגם], שם, עמ' פב-פג.
- 19 "הזאב לפני מותו (משלי מוסר)" / [אנונימי], שם, עמ' יב-יג.
- 20 ראו הפרק על המשל בספרי, **דור המאספים**, עמ' 99-127.
- 21 "אגרת התנצלות [מכתב]" / [אנונימי], **הצפירה**, א, 1824 [תקפ"ג], עמ' מד-נ. בהקדשה לכרך זה הכתובה בכתב ידו לטריס מזהה את הכותב כנחמן קרוכמאל (רנ"ק). ראו גם "מנחת אזכרה [הקדשה בכתב יד]" / מ"ה לעטעריס, שם, בראש הכרך.
- 22 ראו מכתב כה – דברי חיזוק למשכיל צעיר שחסידי עירו איימו עליו בחרם [מכתב] / פלאי, **כרם חמד**, א (1833 [תקצ"ג]), עמ' 90-92. עוד על "אגרת התנצלות" וסביבה, ראו קלוזנר, **היסטוריה של הספרות העברית החדשה**, ב, עמ' 158-160.
- 23 "על דבר סבת העדר החכמות האנושיות בבני עמינו [מאמר]" / יהודא ליב מיזיס, **הצפירה**, א, 1824 [תקפ"ג], עמ' נד-סט.
- 24 יהודא ליב מיזיס, **קנאת האמת**, וינה 1828.
- 25 שמואל ורסס קובע כי תהליך הדרגתי של שינוי ערכין חל בעמדתו של ביק החל בערך בשנת 1826. ראו הפרק על ביק, "בין שני עולמות: יעקב שמואל ביק בין השכלה לחסידות – עיון מחודש", בספרו **מגמות וצורות בספרות ההשכלה** ירושלים תש"ן, עמ' 110-159, בעיקר בעמ' 135 על השינוי שחל בו, ועמ' 119-122 על מאמרו זה של ביק (להלן: ורסס, **מגמות וצורות בספרות ההשכלה**).
- 26 "אל משכילי בני עמי" / יעקב שמואל ביק, **הצפירה**, א, 1824 [תקפ"ג], עמ' עא-עז.
- 27 משה פלאי, **השכלה ומודרניזם: התחלות והמשכים**, בני ברק תשס"ח, עמ' 86-162, 91-167.
- 28 יוסף פרל, **ספר בוחן צדיק**, פראג 1838.
- 29 "תולדות אלכסנדר מאבאנטייכס, נביא השקר [ביוגרפיה]" / מ – ל – ס [מתרגם-מעבד: מאיר לטריס], **הצפירה**, א, 1824 [תקפ"ג], עמ' יג-מב.

במציאות הכלכלית של היהודים העוסקים בתגרנות וברוכלות, מקצועות שאינם יצרניים. כוונתו גם לסייע למשכילים לרכוש השכלה – שילוב של תורה וחכמה – לנוכח ההתנגדות החברתית של החוגים החרדיים. ידו של עורך מיומן, גם אם צעיר, מורגשת בחוברת, הן במאמר העורך והן בחומר שנבחר להדפסה וכן בארגון המדורים. מאמרו בראש החוברת מבטא את התפיסה המגזינית של כתב העת העברי, הכוללת מדורים שונים שימשכו קוראים רבים ושונים, וניסיון להידרש לפואטיקה החדשה שהציבה לעצמה ההשכלה העברית. העורך אינו מהסס להביע את תכניתו שכתב העת ישמש במה לביקורת על המנטליות היהודית ועל המנהגים הקלוקלים הקיימים בקרב היהודים. לטריס מבטא את התחושה שההשכלה צעדה צעד נוסף למימוש האידאולוגיה שהטיפה לה, וקורא למשכילים להתאחד ולפעול בגלוי למען ההשכלה. כתב העת הופיע רק פעם אחת, ולפי דבריו של לטריס עצמו, בהקדשה שהוזכרה לעיל, הופסקה הופעתו בלחץ הרבנים: "ע"י מכתב ה' מיזיס נאסף אור **הצפירה** כמעט צאתו, כי התמרמו עליו רבני לבוב ובראדי וכו'".

הערות

- 1 "הצפירה הוא המאסף החדש לבני ישראל היושבים בארצות גאליציען פולין ורוסיה. יצא לאור על ידי מאיר הלוי לעטעריס". חוברת ראשונה [שער הכרך] / [המערכת], **הצפירה**, א, 1824 [תקפ"ג], בראש הכרך. שמות המחברים יובאו ברישום הביבליוגרפי באיות המקורי, ובהמשך הדיון במאמר, לאחר האזכור הראשון, יינתנו באיות מודרני. כך, לעטעריס ייכתב בהמשך לטריס. עוד על **הצפירה** ראו אצל י' קלוזנר, **היסטוריה של הספרות העברית החדשה**, ב, ירושלים 1960, עמ' 379 (להלן: קלוזנר, **היסטוריה של הספרות העברית החדשה**); א"מ הברמן, "עיתוניו של מאיר הלוי לעטעריס", **מחקרים במדעי היהדות ספר יובל לכבוד יצחק קיוב**, ניו יורק תשל"ב, עמ' קט-קי (כל המאמר בעמ' קט-קי); מ' גלבע, **לקסיקון העיתונות העברית במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה**, ירושלים תשנ"ב, עמ' 66-68. גירסות קודמות: תשל"ז, תשמ"ו. גלבע מכנה את שם הקובץ "הצפירה, קינת סופרים" ומסרת ששנת ההדפסה היא 1823, ולא כך נדפס בעותק שבדי (1824); הערכת כתב העת נמצאת במאמרה של מנוחה גלבע, "הצפירה של מאיר הלוי לטריס כקובץ לוחם", **סדן: מחקרים בספרות עברית**, א (תשנ"ד), עמ' 77-87.
- 2 מאיר הלוי לעטעריס, **דברי שיר** (זולקוה, 1822), בהוצאת אבי המחבר גרשון הלוי מדפיס לעטעריס. נדפס שנית במינסק, 1832.
- 3 Dr. M. Letteris [מאיר הלוי לטריס], **זכרון בספר**, וינה 1869, עמ' 138-139 (להלן: לטריס, **זכרון בספר**). לטריס מזכיר את **בכורי העתים** שבו התפרסמה הודעה על צאת ספרו **דברי שיר**. ראו בהערה 34 בהמשך.
- 4 לטריס, **זכרון בספר**, עמ' 140.
- 5 "מנחת אזכרה [הקדשה בכתב יד]" / מאיר הלוי לעטעריס. **הצפירה**, א, 1824 [תקפ"ג], בראש הכרך. ההקדשה למ' שטיינשניידער בכתב ידו של לטריס נמצאת בעותק של **הצפירה** בספרייה הבריטית (לשעבר, ספריית המוזאון הבריטי): "מנחת אזכרה. לכבוד ידידי ואוהבי, החכם החוקר קדמוניות, שפוני קדש / וטמוני חול, כהו' מ' שטיינשניידער נ"י, בהפרדו ממני / בחדש סיון ה' תר"ה, ללכת לקרית ברלין, יברך ה' מעשי ידיו ותבונות כפיו, וכל חפצו ישלים! כה יבורך מאת אוהבו ומכבודו מאיר הלוי לעטעריס המכונה: Ph. Dr. M. Letteris". שם משחזר לטריס את כותר המשנה באופן שונה מן הנדפס ומוסיף את תורכיה: "הצפירה הוא המאסף החדש לבני ישראל היושבים בארצות גאליציען פולין ורוסיה וטורקיה".
- 6 "דבר אל הקורא [מאמר העורך]" / המוציא לאור, **הצפירה**, א, 1824 [תקפ"ג], ישיבה עמודים לא ממוספרים בראש הכרך [v-x]. מספרי העמודים המופיעים בגוף הטקסט בסוגריים מתייחסים למראה מקום שהוזכר בהערה סמוכה.

מספרי זה, המכונה תכונת הרבנים, הוציא לאור בלי ידיעתי ורצוני החכם ר' לייב מיזיס פעם שניה (ווין, תקפ"ד). ראו מ' גרונוואלד, "דוד קארו ויהודה לייב מיזיס", קרית ספר, יט (תש"ב), עמ' 144.

34 "דברי שיר [ביקורת] (בשורת ספרים חדשים)" / [אנונימי], **הצפירה**, א, 1824 [תקפ"ג], עמ' פד-פה. על הספר ראו לעיל, הערה 2.

35 "דברי מוסר על יקרת העת נאמרים בראשית השנה [מאמר]" / דוד פרידלענדר, שם, עמ' צב-קי. ראו גם "מכתבים מגדולי זמננו [הקדמה]" / מרדכי, **ציון**, ב (ניסן תר"ב), עמ' 106; "לפי שכלו יהולל איש, זה דודי וזה רעי, ה' מרדכי יאסט י"ץ [מכתב]" / דוד פרידלענדר, שם, עמ' 106-107.

36 "תוכחת מוסר לריע משכיל, בשמעי אותו מתאונן על רוע מצבו [דברי מוסר]" / א' גאלדבערג, **הצפירה**, א, 1824 [תקפ"ג], עמ' פ-פב.

37 "תולדות המשורר הנעים מוה' ליפמאן בישענטאהל ז"ל [ביוגרפיה]" / [אנונימי], שם, עמ' פח-צ.

38 "תהלים ב' למה רגשו גוים וכו' [ביאור פסוקים] (באור כתבי קודש)" / מ' לעטעריס, שם עמ' ה-ח.

בהקדשה לשטיינשניידר (ראו הערה 5) מוסר לטריס כי הוא המעבד המתרגם של סאטירה זו. על הסאטירה של לוקיאנוס והשפעתה על ספרות ההשכלה, ראו ש' ורסס, "הדי הסאטירה של לוקיאנוס בספרות ההשכלה העברית", בתוך: הנ"ל, **מגמות וצורות בספרות ההשכלה**, עמ' 223-248 ובייחוד עמ' 231-235.

30 ורסס, שם, עמ' 231-235.

31 יצחק ערטער, **הצופה לבית ישראל**, וינה תרי"ח. [...] יצאו לאור על ידי מאיר הלוי לעטעריס; מה"ל [מ"ה לטריס], "מבוא ותולדות המחבר ז"ל, מאת המוציא לאור" (לפי התוכן), שם, עמ' v-xix.

32 "ספר מגלה טמירין [ביקורת] (בשורת ספרים חדשים)" / [אנונימי], **הצפירה**, א, 1824 [תקפ"ג], עמ' פג-פד.

33 "תכונת הרבנים [ביקורת] (בשורת ספרים חדשים)" / [אנונימי], שם עמ' פד. **תכונת הרבנים** חובר מאת "מ'והרר אוריה ממשפחת הפאל"קירה" בווינה, תקפ"ד, והמוציא לאור היה יהודא לייב מיזיס. הספר המקורי, **ברית אמת** מאת אמתי בן אבידע אחיצדק [דוד קארן] נדפס כנראה בדסאו, תק"פ. תגובתו של דוד קארו על מעשהו של מיזיס: "אני אני המחבר למען אמת וצדק. חלק שני